

SKLÁDÁNÍ DUHOVÉ MOZAIKY: ČESKÁ SEXUOLOGIE A „GAY“ A „LESBICKÁ“ ORÁLNÍ HISTORIE V KOMUNISTICKÉM ČESKOSLOVENSKU / VĚRA SOKOLOVÁ

Putting Together a Rainbow Mosaic: State Approach to Homosexuality and „Gay“ and „Lesbian“ Oral History in Communist Czechoslovakia

Abstract: The paper analyzes the ways in which the state approach to homosexuality in Communist Czechoslovakia intersected with actually lived lives and experiences of ordinary non-heterosexual people who identified (mainly retroactively) as gays, lesbians or transsexuals. In the Czech context, this is the first research of its kind and combines oral history with a gender analysis of sexological literature from the communist period, to put together a complex mosaic of sexuality in recent past. This confrontation of methods exposes the processes by which gender and sexuality in this era worked as tools of regulation and control, and shows how non-heterosexual people responded to this pressure. The paper offers a multilayer reading and analysis of normality/deviance, public/private and submission/resistance in communist Czechoslovakia.

Keywords: homosexuality, gay, lesbian, oral history, sexology, Czechoslovakia, communism

Komunistický režim v Československu, navzdory jeho brutalitě v mnoha dalších oblastech, nikdy nepořádal nenávisné kampaně proti homosexualitě či „hony“ na neheterosexuální lidi.¹ Naopak, zákony vztahující se k homosexualitě a homosexuálnímu chování v historické perspektivě dokládají, že komunistická legislativa byla nejen tolerantnější než mnohé její předchůdkyně, ale v některých ohledech byla dokonce emancipovanější než mnohé zákony na demokratickém „Západě“ (Snitow, Stansell, Thompson 1983; D’Emilio, Freedman 1988; Green, West 1997; Rupp 2001; Kuhar, Takacs 2007; Seidl 2012). To neznamená, že homosexualita byla přijímána s otevřenou náručí jako plnohodnotná a rovnocenná s heterosexualitou. Vedoucí komunistická strana nepodporovala různorodost a obávala se všech identit, jež ohrožovaly heteronormativní řád společnosti a zpochybňovaly ideologické základy státního socialismu. V tomto ohledu se ale represivní složky režimu nezaměřovaly nijak více na homosexuály a transsexuály než například na rockery, „hipíky“ nebo věřící. Regulaci sexuality v socialistickém Československu je také nutné zasadit do kontextu snahy KSČ o udržení monopolu moci, jenž získala v únoru 1948. Historicky zakořeněné homofobní předsudky ve společnosti se tak smísily s postupnou systematickou destrukcí osobní svobody a individuality, jež zasáhla všechny občany východního bloku nezávisle na jejich sexuální orientaci.

Je také důležité se ptát, kdo nebo co byla vlastně ta často skloňovaná „státní moc“ či „komunistický režim“. V komunistickém Československu navzdory jediné povolené ideologii a vládě jedné strany neexistovala jedna výhradní a všemohoucí „moc.“ „Režim“ byl uskupením různých mocenských diskursů a aktérů, jež svou moc a představy spo-

lečenské disciplíny, politické loajality, nutnosti represe či shovívavosti uplatňovali docela různě. V kontextu přístupu státu k (homo)sexualitě a neheterosexuálním lidem byly stejně významné jak zákony týkající se trestnosti a medicalizace homosexuality či transsexuality, tak postoje a přístupy policie (Veřejné i Státní bezpečnosti, VB a StB), vzdělávacích a zdravotnických institucí či vydavatelství novin a časopisů. Například, jak již naznačily některé dřívější texty a tento výzkum potvrdil, neheterosexuální lidé měli v socialistickém Československu mocného, i když spíše neviditelného spojence – českou sexuologii a lékaře s ní spojené, kteří hráli důležitou a hlavně pozitivní roli v procesu dekriminalizace homosexuality na přelomu 50. a 60. let 20. století (Procházka 1997; Hromada 2000; Seidl 2012).

Jak ukazuje tento článek, v průběhu následujících desetiletí pak čeští sexuologové ve svých odborných textech zastávali komplikované a diplomatické postoje k homosexualitě, ze kterých nebylo často jednoduché vyčíst, zda jsou prodlouženou rukou oficiálního heteronormativního systému nebo jeho kritiky. Jako důvěryhodní, státem legitimizovaní experti sexuologové vytvářeli a předávali normativní pravdy o sexualitě, jež definovaly homosexualitu jako deviaci a sexuální poruchu. Oficiální sexuologický diskurs byl *tím* „hlasem režimu“, jenž tvořil zásadní expertní aparát státního přístupu k homosexualitě. Další komunističtí odborníci a ideologové v různých oblastech na něj spoléhali, a i když byl cenzurovaný, zaštiťovali se jím jako nezávislou expertní pravdou. Na druhou stranu, čtení mezi řádky i zkušenosti narátorů a narátorek dokládají, že tyto pravdy byly často vskutku šalamounské a sexuologické ordinace navzdory disciplinačním účinkům zároveň fungovaly v podstatě jako první gay kluby už v průběhu 70. let.²

Následující stať analyzuje, jakými způsoby se prolínaly státní přístupy k neheterosexuální sexualitě se skutečně žitými životy obyčejných lidí, kteří se (zejména zpětně) identifikovali jako gayové a lesby, případně transsexuálové a transsexuálky. V českém kontextu se jedná o první výzkum svého druhu, který kombinuje metodu orální historie s genderovou analýzou odborných textů české sexuologie z komunistického období. Tato kombinace přístupů umožňuje poskládat dohromady komplikovanou a dosud neprobádanou mozaiku neheterosexuální sexuality v období normalizačního Československa. Konfrontace institucionálního rámce s osobními prožitky a zkušenostmi zároveň obnažuje procesy, kterými gender a sexualita v tomto období fungovaly jako regulační mechanismy a vytvářely podmínky (nebo lépe řečeno překážky) pro konstrukci individuální i kolektivní neheterosexuální subjektivity.

Nedávné historické a sociologické práce již zdokumentovaly, že homosexuální lidé žijící v komunistickém Československu čelili překážkám a diskriminaci v mnoha oblastech, nepravidelně byli vystavováni nahodilým projevům násilí a šikany ze strany VB i StB a neměli podmínky pro vytvoření otevřené a legální komunity (Fanel 2000; Procházka, Janík, Hromada 2003; Nedbálková 2007). Na druhou stranu, biografická vyprávění zároveň odhalila velký stupeň autonomie a individuální moci, jimiž tito konkrétní neheterosexuální lidé disponovali a jež uplatňovali tvář v tvář institucionální represi i neviditelným heteronormativním tlakům okolní společnosti. Lidé, kteří v období socialismu měli malé (často spíše žádné) terminologické a politické prostředky se oficiálně identifikovat jako gayové, lesby či transgender, překvapivě svým vyprávěním poskytli důkazy, že tyto identity přesto žili, a to nejen ve strachu a stresu, jak často slyšíme, ale také s kuráží, noblesou a důvtipem.

Tato stať začíná krátkým přehledem odborné literatury o sexualitě v socialistické východní Evropě. Dále stručně představuje metody a postup analýzy použité v rámci orální historie. Hlavní závěry výzkumu jsou prezentované v následujících sekcích, které analyzují argumenty československých sexuologů a sexuoložek, zasazují je do kontextu žitých zkušeností „gayů a leseb“ v komunistickém Československu, a skládají tak dohromady „duhovou“ mozaiku, pro kterou je charakteristické vzájemné propojení sexuologického diskursu a vyjednávání individuálních neheterosexuálních identit v jím nastavených mantinelech.

Východoevropská sexualita v odborné literatuře

I když některé socialistické státy východní Evropy měly nekompromisní antihomosexuální legislativu (zejména Rumunsko a SSSR), v dalších státech komunistického bloku se antihomosexuální zákony v průběhu poválečných desetiletí pozvolna emancipovaly (Košela 1981; Selerowicz 1984; Brzek, Hubálek 1988; Green, West 1997). Historikové a historičky sexuality v poválečné východní Evropě zdůrazňují důležitost lékařského diskursu, a to jak ve tvorbě státních

politik a legislativ, tak ve vlivu na postoje široké veřejnosti. Laurie Essig zdokumentovala, že v Sovětském svazu si sexuologové a psychiatři udrželi negativní a genderově esencalistické normativní postoje k (homo)sexualitě i přes konec komunistického období, což sovětský lékařský a legislativní aparát dlouhodobě činilo jedním z nejrepresivnějších antihomosexuálních systémů v Evropě (Essig 1999). Naopak Monika Pisankaneva ve své studii o homosexualitě v socialistickém Bulharsku doložila, že zatímco v 50. letech bulharští psychiatři a sexuologové horlivě argumentovali, že homosexualita je nebezpečná zvrácenost, později hráli důležitou roli v procesu dekriminalizace homosexuality v Bulharsku v roce 1968 (Pisankaneva 2005). Podobně Samirah Kenawi ukázala pozitivní roli sexuologie v postupné emancipaci východoněmeckých gayů a leseb v 80. letech a Ivo Procházka a Jiří Hromada jako první poukázali na existenci a důležitost gay terapeutických skupin v normalizační ČSSR (Kenawi 1995; Procházka 1997; Hromada 2000). Bohužel, logická „absence komerční homosexuální subkultury“ paralyzovala jakoukoliv schopnost vytvořit substantivní alternativní prostory, jež byly běžné na „otevřeném“ Západě (Jörgens 2007: 119). Jinými slovy, i když mnohé východoevropské státy měly progresivnější zákony týkající se homosexuality než západní demokracie, z ideologických důvodů nebylo možné tyto legislativní výhody proměnit ve skutečné společenské hodnoty, jako jsou například větší viditelnost nebo rozvoj subkulturních a komunitních prostorů pro gaye a lesby.

Odborná literatura zabývající se neheterosexualitou v období komunismu je nicméně limitovaná. Monografie Andrzeje Selerowicze *Rosa Liebe unter dem roten Stern (Růžová láska pod rudou hvězdou)*, publikovaná pod pseudonymem Marek Jaworski, byla jedinou knihou o homosexualitě v socialistické východní Evropě vydaná před pádem komunismu (Selerowicz 1984). Samirah Kenawi a Dara Bryant ve svých vynikajících analýzách lesbické historie v NDR ukázaly, že již v roce 1976 východoněmecká protestantská církev začala nabízet gay a lesbickým skupinám útočiště a otevřený dialog. Autorky argumentují, že na rozdíl od ostatních socialistických zemí to v NDR byly lesbické ženy, a nikoliv gayové, kdo vedl gay a lesbické hnutí k větší viditelnosti a významnosti (Kenawi 1995; Bryant 2009). Ewa Mazierska využila genderovou analýzu ke studiu maskulinity a konstrukci hetero/homo postav v české a polské komunistické kinematografii (Mazierska 2008). V roce 1991 publikoval německý historik Jürgen Lemke soubor esejí založených na 14 rozhovorech s východoněmeckými gayi, jež na jednu stranu výborně rozkryly rozmanitost gay zkušenosti za železnou oponou, ale na druhou stranu ukotvily absenci lesbických žen v těchto analýzách (Lemke 1991). Podobně, objemná *Gay historie*, která obsahuje mnoho originálních a důležitých informací o životě gayů v socialistickém Československu, aplikuje termín „gay“ v jeho nejužším smyslu a na 500 stranách prezentuje striktně mužskou perspektivu (Fanel 2000).

Orální historie – okno do minulosti

Zejména díky průkopnickým projektům Miroslava Vaňka a jeho týmu se orální historie v posledních letech stává důležitou i odborně respektovanou metodologií a subdisciplínou historického zkoumání naší nedávné minulosti (Otáhal, Vaněk 1999; Urbášek, Vaněk 2005; Vaněk, Mücke, Pelikánová 2007; Vaněk 2009). Další projekty orální historie zkoumaly například odsun Němců z českého pohraničí, romský holocaust, osudy dcer politických vězňů, perzekvované věřící, normalizační architekturu, členy PTP oddílů či venkovské základny českého undergroundu (Rychlíková 2002; Kramářová et al. 2005; Klímová 2006; Vittvarová 2011; Stárek, Kostúr 2011). Bohužel ani jeden z těchto projektů nevyužil ke svému zkoumání genderovou analýzu, ani se nějak podstatně nezabýval zkušeností žen a mužů a jejich vztahem z feministických pozic. Jedinou výjimkou v tomto ohledu je rozsáhlý mezinárodní projekt *Paměť žen*, který nabídl několik samostatných publikací přepsaných biografických rozhovorů a jednu zásadní teoreticko-metodologickou knihu (Frýdlová 1998a, 1998b, 2007, 2006; Kiczková et al. 2006; Danielová, Zajoncova, Haračková 2001). Nicméně i když projekt *Paměť žen* obsahuje genderovou analýzu i feministickou teorii, ke svému tématu bohužel přistupuje z implicitně čistě heteronormativních pozic, a tudíž nenabízí dostatek materiálu a informací k hloubkovému zkoumání sexuality. Kromě (zatím nepublikované) studie Franze Schindlera, který provedl rozhovory se 30 staršími gayi, u nás zatím dosud neexistuje žádný publikovaný projekt, který by se zaměřil na orální historii neheterosexuálních lidí v období státního socialismu.

Přitom orální historie neheterosexuality je důležitá nejen empiricky, ale také teoreticky, neboť dokládá jak nejednotnost jednotlivých aktérů státní moci, tak i různorodost neheterosexuálních identit a zkušeností. Orální historie „homosexuálních“ životů ukazuje, že není možné jednoduše psát „gay a lesbickou historii“ za komunismu, protože tyto pojmy stírají rozmanitost, která tu evidentně byla. V tomto projektu lesbické a gay orální historie jsou narátky a narátoři, kteří byli členy KSČ, i ti, kteří se pohybovali spíše v disentu. Jsou v něm hluboce věřící lesby a gayové. Jsou v něm ženy, které žily ve spořádaném párovém vztahu s jinou ženou a dětmi, i lesby, které si užívaly anonymní sex s jinými ženami na veřejných záchodcích. Jsou v něm ženy a muži, kteří o své homosexualitě nikdy nepochybovali, i jiní, kteří sice nepochybují o své homosexualitě, ale dodnes si nejsou jisti, zda jsou ženy, či muži, a považují se spíše „za transsexuální od roku nula“ (Heda, nar. 1928). Jinými slovy, „homosexuálové“ v období komunismu netvořili žádnou homogenní skupinu, ale velmi nesourodou společnost, již není možné jednoduše zařadit do kategorií „gay“, „lesba“ či „homosexuál“. I přes tuto rozmanitost ale tyto lidi samozřejmě „něco“ spojovalo, co mě opravňuje zařadit je společně do jednoho článku. Inspirovala jsem se přístupem Leily Rupp a Lisy Duggan, které za takové smysluplné pojítko považují stejnopohlavní touhy

a prožitek systematického nepochopení, odmítání či diskriminace okolím (Duggan 1994; Rupp 2001).

Orální historie nám navíc umožňuje zkoumat prožívání individuálních identit, jež nelze žádným způsobem extrahovat z oficiálních dokumentů doby. Velmi plasticky tuto skutečnost a přínos orální historie demonstruje například příběh Evy, jenž přinesl překvapivé svědectví o tom, jak vedlejší roli někdy politická situace či sexuologické tlaky hrály v procesu sebepřijetí:

„Když mi bylo 11 [v roce 1963], tak mě navštívil Ježíš. To byl nejdůležitější moment mého života. Za komunismu jsem se vždycky cítila víc diskriminovaná za svou víru než za svou sexuální orientaci. Sex byl zábava a měla jsem skvělý vztahy (se ženami), ale víra byla velmi křehká a intimní věc. (...) Když jsem byla na střední, pravidelně jsem chodila na půdu, svlékla se do půl těla a bičovala se do krve za to, že jsem lesba.³ (...) S rodičema jsem o tom nikdy nemluvila, ani s nikým jiným, ale věděla jsem naprosto jasně, že to, že jsem na holky, se neslučuje s mojí vírou v Boha.“ (Eva, nar. 1952)

Eva se psychicky trápila i fyzicky trýznila sebeodmítáním nikoliv kvůli represí zvenčí, ale kvůli vnitřní neslučitelnosti její náboženské a sexuální identity. Tlaky represivního režimu v jejím životě samozřejmě hrály důležitou roli. Není ale nepodstatné, že tyto tlaky se projevovaly jinak, než by nejspíš čtenář u lesbické ženy v socialistickém Československu čekal. Eva neměla problém vyjádřit svou stejnopohlavní sexualitu ve veřejném prostoru, ve škole prý „každý věděl, že jsem na holky, a neměl s tím problém“, ani neměla strach navštěvovat bytové mejdany a salony lidí, o kterých věděla, že jsou sledováni StB. Až do konce režimu se ale Eva nikdy neodvážila být otevřeně věřící.

I když „gay“ a „lesbické“ identity nebyly ve většině případů explicitně artikulované, byly reálně žité. Orální historie nám tak umožňuje porozumět životním rozhodnutím a strategiím jejich vypravěčů a zároveň nám pomáhá historizovat jejich životy. Jak apeluje Joan Scott, prožitek a zkušenost bychom neměli brát čistě jako autentické skutečnosti a závěry stojící mimo analýzu, ale naopak z nich utvořit otázky ptající se po fungování mocenských mechanismů, jež dané zkušenosti a identity formovaly (Scott 1991).

Analýza obsažená v této stati je založena na stále probíhajícímu projektu lesbické a gay orální historie, jenž doposud obsahuje 15 několikahodinových biografických vyprávění neheterosexuálních lidí, kteří prožili většinu svého života v komunistickém Československu. Všechny biografické rozhovory se uskutečnily v letech 2008–2011 a metodologicky splňují klasifikaci feministické orální historie (Kiczková 2006; Vaněk, Mücke, Pelikánová 2007). Jako kvalitativní metoda výzkumu se orální historie snaží „dát slovo“ opomíjeným vrstvám společnosti, snaží se reflektovat tzv. dějiny psané zdola, zaměřuje se na individuální prožitky a postihuje rozměr každodennosti (Vaněk, Mücke, Pelikánová

2007: 16). V analýze jsou zachyceny postoje a paměti devíti žen, čtyř mužů a dvou vypravěček, které se soukromě identifikovaly jako transsexuální či transgender, i když nikdy formálně nezpochybnily své oficiálně přiznané (ženské) pohlaví. Nejstarší narátorka se narodila v roce 1928, nejmladší v roce 1952 a dohromady tyto příběhy tvoří přes 40 hodin nahraných vyprávění. Narátoři a narátorky byli vybíráni pomocí metody sněhové koule a většina z nich se mezi sebou neznala. Všichni prožili alespoň část svého života v Praze. Většina se narodila mimo Prahu, postupně se ale v průběhu života do Prahy sestěhovali všichni, za vzděláním, za prací i za možností snadněji navázat stejnopohlavní vztahy a ve snaze uniknout maloměstské či venkovské kontrole jejich soukromých životů.

Je také třeba zdůraznit, že analytická biografická vyprávění nereprezentují zkušenosti či názory většiny, nebo dokonce všech „gayů“ a „leseb“ v komunistickém Československu. Smysl těchto narativů spočívá v tom, že obsahují a představují cenné hlasy dějin, jež nebyly zachyceny „oficiální“ historií, a jako takové samy o sobě představují hodnotný historický materiál. Z toho důvodu k jejich analýze přistupuji z fenomenologického hlediska, ve smyslu snahy detailně popsat, jak jedinci prožívají a vytvářejí významy vlastní sexuality v interakcích se svým okolím a institucemi státního aparátu. Zdánlivě publicistický analytický styl stati nám umožňuje obydlet „žitý svět“ narátorů a narátorek, jež by nebylo možné zachytit prostřednictvím mainstreamového sociologického žargonu.

Vzhledem k dominantní pozornosti, již se v odborné literatuře analyzující téma homosexuality v českých zemích v různých historických obdobích doposud dostává především gayům, se tento projekt záměrně zaměřuje zejména na zkušenosti (lesbických a transsexuálních) žen, i když muži samozřejmě nejsou z projektu vyloučeni. Jednotlivá vyprávění odhalují, že oproti názorům, že tak nějak „vlastně víme“, co znamenalo být a žít jako „homosexuální občan“ v období komunismu, neheterosexuální lidé žili své životy hodně různě.

Stejně tak jako pro lesbické ženy a gaye sexuální orientace nebyla vždy hlavním faktorem, který podmiňoval jejich životní volby, „státní přístup“ k homosexualitě do velké míry závisel na názorech různých expertů v konkrétních pozicích státní moci. Analýza přístupu české sexuologie k homosexualitě v komunistickém období dobře ilustruje komplikovanost otázky, co je a kde sídlí „režim“ či „oficiální moc“, i jak důležitou roli v argumentech odborníků hrály hluboce zakořeněné genderové stereotypy.

Česká sexuologie – heteronormativní ruka státu, nebo první gay klub?

I když historicky sexuologie patří k velmi mladým lékařským disciplínám, na konci 50. let 20. století již byla legitimním oborem a československá sexuologie byla i v této politicky mrazivé době mezinárodně respektovaná. Zasloužil se o to její brzký nástup (Sexuologický ústav v Praze byl

založen již v roce 1921), i čtyřicetileté vedení oboru Josefem Hyníem (přednosta v letech 1934–1974). Na rozdíl od známějších podobných institucí například v Německu pražský Sexuologický ústav v sobě kombinoval dimenze výzkumné, pedagogické, léčebné i terapeutické a postupně se tak stal pracovištěm s velmi komplexním přístupem k otázkám sexuality. Sám profesor Hyníe byl mezinárodně věhlasným odborníkem s kontakty na „Západě“, jenž byl navíc celoživotním zastáncem lékařského, a nikoliv kriminálního přístupu k „sexuálním deviacím“, propagoval přístupné sexuální vzdělání, stavěl se za otevřené a pravdivé informace o lidské sexualitě a apeloval na zodpovědné sexuální a manželské vztahy (Hyníe 1969). Kromě povinných sovětských autorů jeho četné publikace obsahovaly i dlouhé seznamy „západních“ odborníků (Hyníe např. 1940, 1967, 1970, 1974). Hyníe kolem sebe postupně vytvořil tým sexuologů, kteří sdíleli jeho hodnoty a argumenty, pracovali se západní literaturou, jezdili na západní konference, publikovali v západních odborných časopisech a kromě důsledné lékařské sexuologie propracovali i její sociologickou dimenzi (Nedoma 1953; Weiss et al. 2010).

V tomto kontextu se tedy rozvíjela česká sexuologie v období socialismu a do značné míry to vysvětluje duální roli, jež česká sexuologie hrála jak v procesu ukotvování povinné heterosexuality na straně jedné, tak v postupném procesu gay a lesbické emancipace na straně druhé. V celém Československu se od 50. let rozvíjely sexuologické ordinace, centra a nemocniční oddělení, jejichž úkolem bylo podporovat zdravou heteronormativní sexualitu a léčit její „deviantní“ aspekty. Na druhou stranu sexuologové z pražského Sexuologického ústavu, zejména docent Kurt Freund, dospěli k názoru, že homosexualitu nelze vyléčit, a zapojili se do systematické snahy o její dekriminizaci. Freund během svých výzkumů léčby homosexuality v průběhu 50. let postupně experimentoval s metodami averzní terapie, elektrického šoku, inhalací CO₂, aplikací metrazolu a jiných léků. Již v roce 1953, kdy publikoval první detailní popisy těchto brutálních metod a reakce pacientů, ale připustil, že výsledky těchto procedur nejsou příliš uspokojivé a „není důvodu nevěřit jejich tvrzení (pacientů), že léčba zůstala u nich bez účinku“ (Freund, Srnec 1953: 146). Celkové závěry svých výzkumů pak shrnul ve své proslulé *Homosexualitě u muže*, jež je dodnes považovaná za nejdůležitější původní lékařskou publikaci o homosexualitě v České republice (Freund 1962).

Freundovy odborné argumenty, zaštitěné jeho reputací, i jeho osobní aktivní angažovanost, hrály důležitou roli v procesu dekriminizace homosexuality na přelomu 50. a 60. let. V květnu 1960 se na semináři v Hradci Králové sešla skupina sexuologů, právníků a členů StB (!) k diskusi o potenciální novelizaci trestního zákona. Tento kulatý stůl skončil návrhem zrušit stávající § 241/1 trestního zákoníku, jenž kriminalizoval homosexuální akty, a v roce 1961 se ČSSR stala jednou z prvních zemí na světě, jež z velké části dekriminizovala homosexualitu (Procházka 1997; Hro-

mada 2000). Zde je důležité podotknout, že názory a snahy českých sexuologů uspěly navzdory tomu, že šly proti dominantním názorům tehdejšího Ministerstva vnitra, které chtělo vytvořit speciální občanské soudy, jež by měly pravomoci i nadále homosexualitu stíhat (Seidl 2012). Skutečnost, že tyto soudy nikdy nevznikly a homosexualita byla úspěšně vyškrtuta z trestního zákoníku, ukazuje, jak silnou pozici v soukolí komunistické moci měla expertiza české sexuologie.

Freundův výzkumný závěr, že homosexualita není léčitelná, měl kromě dekriminizačních snah i další rozměry, jejichž hloubka a důležitost se projevy postupně. Na jednu stranu sexuologové po celé komunistické období ve svých publikačních výstupech pravidelně opakovali oficiální postoj, že „naše sexuologická škola homosexualitu vždy chápala a chápe jakožto sexuální deviaci – tedy defekt zdravotního rázu subjektem nezaviněný“ (Brzek 1987: 19; dále např. Nedoma 1962; Zvěřina 1981; Hubálek 1988). Na druhou stranu skutečnost, že homosexualitu nelze žádnými způsoby léčit, postupně nahloďovala plochost této „deviační“ definice argumenty stejných sexuologů o hodnotě a kvalitě homosexuálních lidí, kteří jsou lidmi jako každý jiný, o jejich právu na plnohodnotný život, kompatibilitě homosexuality a heterosexuálního manželství, nebo dokonce argumenty o přirozenosti homosexuálních mužů být dobrými otci svých dětí (Bártová, Škoda 1977; Brzek 1979, 1981; Procházka 1987). Sexuolog Pavel Zemek (jako jediný) dokonce v ikonickém článku „Žijí mezi námi“ v *Mladém světě* již v roce 1973 odmítl i definici homosexuality jako nemoci, když argumentoval, že homosexualita je „přirozená variace lidské sexuality jinak zdravých jedinců“ a „hlavním problémem homosexuálů není jejich orientace, ale netolerantní názory většinové společnosti“ (Zemek 1973: 20).

Sexuologické publikační výstupy v socialistickém období nikdy zásadně nevybočily z heteronormativního rámce deklarace přirozenosti heterosexuality, deviace homosexuality a propagace heterosexuálních svazků a manželství jako normy a vrcholu sexuální dospělosti. Některé argumenty navíc spíše vzbuzují obavy, jako například pochvalování si Januly, že „nejcennější (na jeho „sociologickém a venerologickém průzkumu“ gayů v Brně) je fakt, že celá akce umožnila rozmnožit evidenci homosexuálů o 54 mužů“ (Janula 1984: 172). Celkové vyznění sexuologických argumentů a přístupu k homosexualitě v poválečném období tak může vyznít negativně a silně disciplinačně, jak k tomu dospěl například historik Josef Řídký v nedávném výzkumu sexuologických populárních příruček ze 30.–90. let 20. století (Řídký 2012). Emancipační přínos české sexuologie v socialistickém období je však třeba hledat zejména v kontextuální rovině. *Za prvé*, z rozhovorů se samotnými sexuology i jejich (některými) tehdejšími pacienty je například zřejmé, že sexuologové aktivně chránili soukromí pacientů před nájezdy StB, hledající a vyžadující kompromitující materiály:

„Jednou v noci přišli estébáci a chtěli dovnitř (do Sexuologického ústavu). Klíč od hlavních dveří ale na vrátnici nebyl. ... Druhý den se vrátili i s Rabochem (přednosta ústavu) a ten na nás spustil strašnej řev, kde prej ten klíč je, jak to, že tam nevisí, když tam viset má a kdo ho má. ... Přitom jsme všichni věděli, že ten klíč má Raboch v kapse, právě proto, aby tam estébáci nemohli, kdykoliv se jim zachce. (*smích*) Věděli jsme, že například Tonda (Antonín Brzek) má v zásuvkách hodně informací náboženský povahy a jiný intimní informace od svých pacientů.“ (Petr, nar. 1952)

Zde se ukazuje, jak rozmazaná byla někdy hranice mezi „režimem“ a „lidmi“ a jak selektivně a subverzivně dokázali jedinci ve vedoucích pozicích establishmentu uplatňovat státem jim svěřenou moc. Sexuologové také aktivně hledali způsoby, jak pozitivní argumenty o homosexualitě dostat na stránky odborných časopisů *navzdory* oficiální „deviační“ definici a politické cenzuře. Podle výpovědi jednoho z lékařů například v roce 1986 uspěli s publikací článku prof. Erwina Günthera z NDR, který argumentoval, že homosexualita není žádnou deviací, ale „je přirozenou variantou ve velmi široké oblasti sexuálních prožívání a chování, (...) homosexuální lidé mají stejné právo, stejný nárok na sexuální harmonii, lásku a uznání. (...) a jde o to, abychom v socialistické společnosti zaručili homosexuální menšině rovnoprávný život“ (Günther 1986: 19). Petr vypověděl, že takový článek by se nemohl v tisku objevit, „jen tak“ a bylo „nutné ho zasendvičovat“ (Petr). Antonín Brzek tedy napsal dva články, z nichž jeden Güntherův článek uvedl a druhý jej zhodnotil. V prvním článku Brzek čtenáře ujistil, že „tuto deviaci nazýváme homosexualitou“, ale zároveň poznamenal, že navzdory relativně zdárné metodě manželské adaptace „nám stále zůstává velký počet těch homosexuálů, pro které je homosexuální život jedinou alternativou“ a tak „jediným účelným řešením problému homosexuality (...) je přijetí těchto jedinců jako plnohodnotných lidí a rovnoprávných občanů“ (Brzek 1986: 19). Ve druhém článku, jenž následoval po publikaci Güntherova textu, se pak Brzek od Günthera umně distancoval:

„Na rozdíl od některých kolegů v zahraničí nepovažují čeští sexuologové homosexualitu za zcela normální a rovnocennou variantu lidského sexuálního chování. Takový extrémní názor, oficiálně zastávaný odborníky v NDR, byl vysloven v prosincovém článku prof. Günthera. (...) Je také obsažen v poslední statistické klasifikaci USA (DSM III), která homosexualitu zcela vypustila ze seznamu nemocí.“ (Brzek 1987: 19)

Brzek sice potvrdil, že česká sexuologická škola považuje homosexualitu za deviaci, zároveň ale znovu zopakoval Güntherovy velmi emancipované argumenty, připomněl, kde najít celé jejich znění, a navíc přidal postoj amerických sexuologů, včetně informace o vyškrtnutí homosexuality ze seznamu nemocí. Brzek zde výborně uplatnil argumentační

strategii povrchové loajality a subverzivního vnitřního sdělení, jež byla navíc jeho kolegou potvrzena jako zcela záměrná. Tento příběh naznačuje, že by bylo chybou číst české socialistické sexuologické texty pouze prvoplánově a s rutinní představou sexuologů coby disciplinačních nositelů a sluhů heteronormativity.

A za druhé, sexuologické ordinace se pod rouškou lékařského diskursu v průběhu normalizace a v kontextu absence občanské společnosti postupně měnily v podstatě v první legální a oficiálně posvěcené gay kluby. Již v roce 1967 v Brně založila sexuoložka Dagmar Bártová první takovou „socioterapeutickou“ skupinu, jejímž cílem bylo „docílit sebeakceptace jedince jako homosexuála“ a vytvářet normy chování, jež umožní „lidsky hodnotnou existenci homosexuála ve společnosti“ (Bártová 1979: 93). I proto si postupně Bártová vysloužila přezdívku „máma homosexuálů“ nebo „homosexuoložka“ (Strnadová 2009: 1). V průběhu 70. a 80. let následovaly další, zejména v pražském Sexuologickém ústavu (Hubálek 1988; Procházka 1997). Hubálek indikoval, že kromě terapeutických důvodů pacienti přicházeli do těchto skupin i s „požadavky pomoci při hledání partnera“ (Hubálek 1988: 187). Je zřejmé, že se nejednalo o jednoduchou jednosměrku moci mezi lékařskými experty a bezradnými pacienty. Výpověď jednoho z lékařů svědčí o tom, že vztahy v těchto skupinách byly daleko složitější a vzájemně vyváženější:

„L.D. (jeden z vedoucích doktorů těchto skupin) nikdy nikomu neřekl, aby přestal chodit. Myslím, že to dělalo dobře jeho egu, že (pacienti) stále docházeli, byla to taková trochu narcistická záležitost. (...) Někteří lidé tam například chodili 10 let a stále údajně pracovali na svém coming-outu. No, myslím, že se už dávno posunuli. Někteří se stali spíše takovými spoluterapeuty a L.D. hodně spoléhal na jejich názor a zkušenosti. Ve skupinové terapii je nesmírně užitečné, když má někdo odstup a zkušenosti, o které se může podělit. Z pohledu doktora je to velká pomoc.“ (Petr)

Navzdory svým heteronormativním tlakům v jiných oblastech česká sexuologie důležitou měrou přispěla ke konsolidaci a argumentačním schopnostem gay a lesbické komunity, jež se projevy bleskovou formalizací a nástupem této komunity po roce 1989.

Genderové stereotypy v české sexuologii

Sexuologie ale nedokázala, ani se nijak nesnažila vystoupit ze zajetí genderových předsudků a stereotypů. Naopak na těchto teoretických a argumentačních základech dále neproblematicky stavěla. Sexuologické články týkající se homosexuality se jen hemží předvídatelnými argumenty o ženskosti a zženštilosti homosexuálních mužů a agresivitě a maskulinitě homosexuálních žen (např. Čížková-Pišarovicová 1976; Brzek 1979; Zvěřina 1981). Čeští sexuologové rutinně poukazovali na projevy „homosexuál-

ních tendencí“ v genderově nestereotypních projevech chování a hraní v dětském věku. „U chlapců to bývají panenky, záliba v domácích pracích, převlékání se do matčiných nebo sestřiných šatů, nechuť k agresivním sportům, u děvčat naopak záliba v agresivních sportech a řemeslné práci, uličnictví“ (Brzek 1979: 18).

Často uváděná byla i role rodičů v ukotvování těchto „nepochybně dědičných (...) a vrozených vloh“ nesprávným výchovným vedením, například „postrádáním správného mužského a ženského vzoru u rodičů, nadměrná výchovná tvrdost nebo naopak rozmazlování, nejasná představa rodičů o tom, k jaké životní roli (co do pohlavní role) vlastně chtějí své dítě vychovat“ (Brzek 1979: 18). V tomto ohledu se již čeští sexuologové ale nutně neshodli a na stránkách oficiálních odborných časopisů můžeme sledovat názorovou rozmanitost, která je pro přelom 70. a 80. let jistě zajímavá. Například Zvěřina na rozdíl od Brzka argumentoval, že „poruchy sexuální role u dětí neplynou, jak se někdy soudí, ze špatného výchovného působení ze strany rodičů. Není jejich zásluhou, že se chlapec chová jako sladká dívka a děvče jako uličník. Pro tyto děti má vše, co souvisí s opačnou pohlavní rolí, zvláštní přitažlivost“ (Zvěřina 1981: 18). Téměř vždy se ale čeští sexuologové shodli na imperativu genderově korektního chování:

„Pokud má chlapec dívčí chování, hovoříme o jeho zženštilosti. Pokud má děvče chování chlapecké, hovoříme o tomboysmu. Oba tyto pojmy vyjadřují poruchu sexuální role. Jde o způsob chování příslušný osobám opačného pohlaví. (...) Rodiče [ale na tom] nenesou žádnou vinu.“ (Zvěřina 1981: 18)

Na jednu stranu tak Zvěřina sice sejmul „vinu“ z rodičů, na druhou stranu ukotvil argument o přirozenosti a stabilitě stereotypních genderových projevů chování v závislosti na pohlaví a podpořil spojení mezi „ženskostí“ mužské homosexuality a maskulinitou ženské homosexuality. Těmito a podobnými argumenty česká sexuologie přispívala k vytváření a udržování heteronormativních tlaků „správného“ a jednotného genderového chování na všechny členy společnosti.

Jak ale výpovědi narátorek odhalily, správná performance genderu byla nikoliv „vrozenou“ ženskou ctností, jak ve svých textech s oblibou hlásali čeští sexuologové a matrimonologové, ale mnohdy spíše vědomou kamuflážní strategií. Demonstruje to i příběh jedné narátorky, jejíž celostránkovou černobílou fotku jsem náhodou objevila na titulní straně *Mladého světa* z roku 1972, neboť se umístila na 2. místě v celostátní soutěži „Správná dívka“. V této soutěži se před televizními kamerami v sobotu večer utkávaly vybrané dívky a ženy ve věku 16–25 let v různých disciplínách, jako bylo psaní na stroji na čas, balancování vajíčka na lžici, aplikace make-upu či házení kroužků na cíl. Porota deseti známých mužů a diváci u televize pak vybírali tu „Správnou dívku“. Zajímalo mě, proč se žena, kterou v současnosti

znám jako velice aktivní, nekompromisní a zcela otevřenou lesbu, přihlásila do takové soutěže:

„Samozřejmě proto, abych se schovala! (*smích*) (...) V té době už jsem dávno věděla, co jsem, a tak jak se něco jmenovalo Správná dívka nebo podobně debilně, tak jsem si hned říkala, šup, šup, to je dobrý, zase budeš mít na chvíli alibi.“ (Marie, nar. 1948)

Ženy (nezávisle na jejich sexuální orientaci) byly podle českých sexuologů „přirozeně“ pasivní, stydlivé a privátní, od čehož se pak odvíjela celková sexuologická interpretace ženského a mužského (homo)sexuálního chování v období komunismu (Pondělíček, Pondělíčková-Mašlová 1971; Brzek, Hubálek 1988; Brzek, Pondělíčková-Mašlová 1992; Fanel 2000). Takové argumenty nahrávají i rozdílné historické konstrukci mužské a ženské sexuality, která předurčuje interpretační postupy. Vzhledem k tomu, že informace o „homosexuálních mužích“ se v archivech (policejních, soudních, lékařských) vyskytují daleko více než o „homosexuálních ženách“, mužská sexualita je následně interpretovaná jako daleko aktivnější, veřejnější, početnější, a tudíž i historicky důležitější než sexualita ženská (Chauncey Jr. 1994; Katz 1995). O to cennější jsou pak výpovědi žen, jež tyto sexuologické stereotypy zpochybňují a dokládají, jak důležité pro historické interpretace je, na co se ptáme a kdo mluví:

„Mé oblíbené místo byl Špejchar. Na rohu Letný tam byla krásná velká pivnice s dlouhými stoly v zahradě pod kaštan. Nebylo to nic luxusního, ale vzadu byly záchodky a tam jsem strašně ráda chodila s holkama. (...) Můj kamarád Jirka mi je někdy dohazoval (...) volal na mě už z dálky, „Pojď, pojď, už na tebe čeká a koupí ti párek a pivo.“ (...) Žily jsme jen pro sex, bylo to něco, co mě úplně pohltilo. Bylo nám jedno, jestli nás někdo viděl. Bylo skvělé být venku. (...) A upřímně, nemůžu říct, že by lidem vadilo, když nás viděli. (...) Jasně, párkrát nás taky buzerovali policajti, když na nás přišli. Ale nic zásadního. Byla to pruda, ale všichni jsme v tom žili, to byla prostě realita. Bylo jedno, jestli je někdo teplouš nebo ne.“ (Tamara, nar. 1950)

Tato a podobné výpovědi, i když nejsou časté a nedají se zveřejnit, zpochybňují pojetí ženské sexuality jako pasivní, chápání lesbické lásky jako lásky (pouze) citové a soukromé, či představu, že lesbický sex se pouze schovával v dlouhodobých vztazích za zdmi ložnic. I Tamařiny touhy a chování byly v socialistickém Československu přítomné. Stejně jako předchozí „západní“ výzkumy i můj „východní“ projekt orální historie odhalil, že pro – některé – ženy byl sex aktivitou, která nabízela nezávaznou relaxaci a zábavu, jež nemusí být nutně spojená s dlouhodobým vztahem. Navíc, tyto ženy evidentně prožívaly svou (homo)sexualitu doslova přímo v ulicích, čímž se vymykaly sexuologickým genderovým stereotypům o vlastní pasivitě a submisii.

Velmi zajímavě se pak kombinace emancipačního potenciálu a genderově stereotypních postojů české sexuologie projevila v terapeutické metodě „manželské adaptace“, jež přinesla fascinující argumenty o kompatibilitě homosexuality a manželství.

Homosexualita a manželství

Podle svých vlastních výpovědí žilo mnoho gayů a lesbických žen v komunistickém období v heterosexuálních manželstvích. Nejčastěji se tato skutečnost interpretuje jako důsledek diskriminace gayů a leseb v minulém režimu, kdy neměli moc jiných možností než žít buď v osamění, nebo ve skrývaném vztahu, který se nejlépe kamuflaval právě manželstvím. Pokud měli touhu stát se rodiči, jiná cesta než skrze manželství nevedla. Alternativní interpretace poukazuje na to, že mnoho žen i mužů do manželských svazků vstupovalo bez vědomosti o vlastní (homo)sexualitě, kterou nebylo v represivních podmínkách nijak lehké objevit (Brzek, Pondělíčková-Mašlová 1992; Talandová 1997; Fanel 2000). I všichni narátory a narátorky v tomto projektu vypověděli, že buď byli sami vdaní či ženatí, nebo měli před rokem 1989 alespoň jeden dlouhodobý vztah s vdanou ženou či ženatým mužem. Zdaleka ale nepotvrdili pozici pasivních či nevědoucích obětí systému, jež neměly volbu, a byly nuceny (pouze) potlačovat svou identitu.

O čem se hovoří daleko méně, či vůbec, je za prvé role, kterou v propagaci kompatibility homosexuality a manželství hrála česká sexuologie, a za druhé, do jaké míry gayové a lesbické ženy sami aktivně a vědomě využívali manželství jako nástroj k získání toho, co chtěli. Oproti představám pasivity vyprávějící odkryli příběhy, jež vypovídaly o jejich plné vědomosti vlastní homosexuality i jasných motivacích a strategiích, proč do manželství vstupovat:

„Vdala jsem se proto, že můj manžel potřeboval být ženatý, aby dostal vízum na cestu do Západního Německa, kam hodlal emigrovat. Byl gay a já jsem o jeho plánu samozřejmě celou dobu věděla, protože v té době jsem byla po uši zamilovaná do jedné krásné ženy, bohužel vdané s malým děckem. Takže to dávalo smysl pro nás oba. On dostal vízum a já jsem po něm dostala náš byt, strašnou díru, ale dost na to, abychom tam s Emilkou mohly žít. (...) V roce 1967 jsme se vzali a o rok později jsem podala žádost o rozvod. (...) Pomohli jsme si, to bylo naprosto normální.“ (Miriam, nar. 1945)

„Dva roky po svatbě jsem se rozvedla, ale rodiče byli spokojení, že jsem rozvedená, a ne svobodná. Máma vždycky říkala, že nikoho nezajímá, jestli manželství vydrží, ale že je. Být svobodná, to je to, co ženu dostane do řeči. (...) Myslím, že jí hlavně záleželo na její vlastní pověsti, protože tušila, že jsem na holky. Tak jsem jí potěšila a všichni byli spokojení.“ (Dana, nar. 1938)

Pro mnoho gayů a leseb bylo manželství fungující kamufláží z mnoha důvodů. Skrytí vlastní sexuální orientace či spl-

nění přání rodičů nejsou důvody nijak překvapivé. Pomoc emigrovat příteli na západ a získání bytu je mnohem kreativější způsob, jak instituci manželství využít. Z interpretačních důvodů je zde nejdůležitějším aspektem vlastní motivace a aktivita, jež komplikuje černobílý pohled na otázku společenských obětí a pachatelů nebo pasivních příjemců důsledků represivního režimu a aktivních producentů podmínek vlastního žití. Je ale na místě zdůraznit, že manželství bylo důležitou institucí a vyhledávaným statusem nejen pro konspirativní důvody. I pro heterosexuály vstup do manželství zvýšil jejich sociální postavení a vyjednávací kapitál (například v pořadníku na byt či auto), měl i čistě symbolickou hodnotu. Manželství jako privilegovaná forma svazku přinášelo jedinci (nejen) v socialistické společnosti prestiž, váhu a punc dospělosti. Pro ženy měl vstup do manželství dodatečný přínos v tom, že se konečně ze slečen staly ženami. V tomto ohledu měla narátorčina matka pravdu, že, nezávisle na sexuální orientaci, je pro její dceru daleko výhodnější být rozvedená než svobodná.

I čeští sexuologové se netajili tím, že považují homosexualitu a manželství za kompatibilní. Naopak, takzvaná manželská adaptace představovala od konce 50. let jednu z nejdůležitějších a nejužívanějších terapeutických metod pro „úspěšnou socializaci homosexuálů do společnosti“ (Freund, Pinkava 1961; Bouchal, Bártová 1964; Brzek 1979, 1981, 1986; Procházka 1987; Brzek, Hubálek 1988). Tato procedura znamenala kontrolované manželství homosexuálního pacienta, jehož koučoval tým sexuologa a matrimonologa. Vstupovat do manželství „bez předchozí rady s odborníkem je nezodpovědné“ a „nemělo by být nic podnikáno bez soustavných porad s odborníkem sexuologem, se kterým je dobré setrvat v kontaktu i později, během již úspěšně fungujícího manželství“, stavěli se čeští sexuologové do role nenahraditelných arbitrů lidského štěstí (Brzek 1981: 18).

V každém případě sexuologové trvali na tom, že pokud se „homosexuál“ rozhodne vstoupit do manželství, měl by přerušit jakékoliv vztahy a kontakty s „homosexuálním prostředím“. Měl by se ale zamyslet nad tím, zda mu vstup do manželství za to stojí, i když „racionální důvody ... strachu z osamělosti či ... touhy po potomstvu“ jsou „zcela legitimní“. Pokud mu ale manželství pomůže „naplnit smysl života“ do té míry, že mu stojí za to po celý život „si odříkat ten způsob sexuálního uspokojování, který je (mu) nepřitažlivější“, pak je vše v pořádku, argumentoval Brzek a pokračoval: „Vždyť nakonec i normální muž po letech manželství pohlédne se zájmem na cizí ženu a zatouží po ní. Nemůže ji však jen tak vyměnit za svou manželku, která pro něj má větší cenu než pouhé sexuální uspokojení“ (Brzek 1979: 18).

Brzek, nejpublikovanější sexuolog na toto téma, racionálně a rutinně formuloval a obhajoval kompatibilitu manželství a homosexuality a genderové stereotypy byly důležitou součástí této argumentační skládačky. Brzek například zastával názor, že manželství „je jistě pro homosexuální ženu po čistě technické stránce jednodušší“ než pro gaye. „Jistě-

že muž s nízkou potřebou pohlavních styků bude pro homosexuální ženu partnerem a manželem vhodnější než muž průměrně nebo dokonce nadměrně sexuálně náročný“, ale pravdou podle něj zůstává, že žena je pasivní příjemkyně sexuálního aktu. Na druhou stranu, „homosexuál by bez předchozího prověření schopnosti uskutečnit pohlavní styk se ženou manželství nikdy uzavírat neměl“ (Brzek 1981: 18).

Genderové stereotypy se u Brzka projeví i v jeho argumentu, že „homosexuální muži, snad pro přítomnost některých ženských rysů v osobnosti, disponují často silnější potřebou pečovat o vlastní děti než muži heterosexuální („normální“)“ (Brzek 1981: 18). Tento argument stojí na tradičním spojení přirozenosti ženské péče o děti. Tento klasický stereotyp ale Brzek komplikuje jeho aplikací na gaye, v níž dochází k závěru, že tato „ženská kvalita“, jež je u homosexuálů přirozeně přítomná, z nich automaticky dělá lepší (neboť přirozenější) otce než „normální“ muže. Nicméně, hlavní posun v Brzkově argumentu je v obratu „potřeba pečovat“ o děti. Zatímco heterosexuální muži údajně mají obyčejnou virilní potřebu či touhu „mít“ vlastní děti, homosexualita takovou fyzickou touhu nahrazuje femininní a vrozenou „potřebou péče“. (Analýza, jak tento argument funguje u lesbických žen, jež byly českými normalizačními sexuology čteny prizmatem maskulinity a agresivity, v článku chybí.)

„Přirozená touha po dětech“ byla jedním ze základních argumentů, jímž sexuologové obhajovali terapeutickou metodu „manželské adaptace“ a legitimizovali vstup homosexuálů do manželství. Brzkovo otevřené přiznání práva homosexuálních lidí (a zejména mužů) mít a vychovávat děti, stejně jako jeho otevřená prezentace heterosexuálního manželství a tradiční rodiny jako „triku“, jak toho dosáhnout, jsou úžasné zejména v kontextu současných hysterických debat o právu gayů a leseb na adopci. Jeho publikované, a tudíž oficiálně schválené, argumenty ukazují, do jaké míry minulý režim fungoval v rámci „hraní her“, „mlžení“ a stavění nejrůznějších falešných fasád. I sám Brzek přiznává, že rady sexuologů jsou vhodné pouze pro homosexuály, jež uzavřou manželství s heterosexuály. „(...) Nevztahuje se to samozřejmě na (...) manželství homosexuálního muže a homosexuální ženy, (kde) je smysl manželského svazku jiný“ (Brzek 1981: 18). Brzek, a nejen on, tedy otevřeně podporoval žití dvojích životů.

Propojení homosexuality a manželství je, nejen genderově, velmi zajímavým momentem složitosti české sexuologie. Sexuologové sice potvrzovali důležitost a nadřazenost heterosexuality a manželství, neměli bychom ale podcenit jejich motivaci a subverzivní potenciál jejich psaní o manželství. Jak vzpomíná sexuolog Ivo Procházka na svou sérii článků ve *Svobodném slově* v létě 1987, nazvanou „Hovoříme o zdravém manželství“:

„Zeptali se mě [redaktoři *Svobodného slova*], jestli bych nenapsal něco o homosexualitě, ale bylo jasné, že to nemůže stát samo o sobě. Tak jsme [společně se šéfredak-

torem] připravili celou sérii článků o současných tématech v sexualitě a homosexualita byla jedna část. Bylo to hlavně o manželství (...) ale zase jsme mohli dostat nějaké informace o homosexualitě ven mezi lidi.“ (Procházka)

Situování homosexuality do kontextu manželství bylo evidentně jednou z mála možností, jak legitimně psát o homosexualitě v populárním tisku. Procházka tedy hovořil jak o „zdravém manželství“, tak o homosexualitě, a důvtipně tak naplnil známé rčení „vlk se nažral a koza zůstala celá“. Zarámování heterosexuality, a zejména manželstvím, fungovalo jako efektivní štít a ochrana proti cenzuře a zvyšovalo šance textu na jeho publikování. Brzkovo „sendvičování“ argumentů profesora Günthera i Procházka „hovoření o zdravém manželství“ ukazují, že česká sexuologie ve státním přístupu k homosexualitě hrála mnohohrstevnatou roli – spoluvytvářela heteronormativní tlaky a genderové stereotypy, ale zároveň vytvářela podmínky pro gay a lesbickou emancipaci.

Pod svícem je tma: možnosti subverze

Sexuologické příručky nicméně občas sehrály i zcela nezáměrnou roli spouštěče uvědomění si vlastní homosexuální identity, což jen potvrzuje, jak důležité je v interpretaci nedávné minulosti věnovat pozornost prolínání oficiálních diskursů a žitých zkušeností, jež jsou někdy skutečně nečekané:

„Jednou jsem jel tramvají a zastavila na červené u Masarykova nádraží. Jak jsem tak koukal ven, všimnul jsem si za výlohou knihkupectví červeného obalu, a než se tramvaj rozejela, zahlédl jsem slovo „sex“. Jel jsem dál, ale srdce mi bušilo. Dojel jsem až domů, abych přijel včas, ale řekl jsem rodičům, že ještě musím něco zařídit a letěl jsem zpátky. Tu knížku jsem koupil a pak jsem jí celou noc četl. Byla to nějaká manželská příručka, nebo tak něco, ale hlavně měla hodně barevných obrázků a fotek a tak jsem si poprvé pod peřinou uvědomil, že jsem gay.“⁴ (Josef, nar. 1947)

Josefův příběh prozření je důležitý i z pohledu recepce a resignifikace. Je z něj zřejmé, že oficiální sexuologickou manželskou příručku, jež byla nepochybně vydaná s cílem upevnit heteronormativní chování a poučit veřejnost o „přirozených“ rozdílech mezi mužem a ženou, bylo možné naplnit novými významy a využít k jiným účelům. Stejná kniha, která u někoho na nočním stolku ležela jako rádce zdravé heterosexuální sexuality, fungovala u dalšího člověka pod peřinou jako gay porno. Navíc, tento příběh rovněž plasticky ukazuje limity cenzury i nepodchytilitelnost interpretační moci a agentnosti jedince.

Nizozemský historik Gert Hekma argumentoval, že „komunistické státy byly převážně organizovány podél homosociálních pravidel, čímž vždy vzniká zajímavé pole pro homosexuální touhy“ (Hekma 2007: 9). Spolu s jinými historiky Hekma poukázal na to, že specifické patriarchální uspořádání a genderový řád v komunistických spo-

lečnostech nabízely daleko více prostoru pro subverzi, než se běžně interpretuje. Zajímavou a důležitou dimenzí diskursu o homosexualitě, jež potvrzuje jeho tezi, byl určitý strach či obava všech zúčastněných z jasného pojmenování pozic a identit. Jedna narátorka vyjádřila toto „mlžení“ v kontextu státního „rýpání“ do soukromých záležitostí velmi výstižně. Na konci 70. let žila Jitka se svou přítelkyní a jejím malým synem. Ve škole jejich syn vyprávěl, co dělali o víkendu, říkal, že „Jitka byla tady, támhle, tohle spravila, řekla to a to, byla s námi na výletě“ (Jitka). Takže netrvalo dlouho a ředitelka školy si Jitku a její partnerku zavolala do školy, aby se zeptali přímo, kdo Jitka je:

„[Partnerka] hned začala šilet, co jim prej řeknem, to bude hrůza! Říkala jsem jí „klid, na co se můžou ptát?“ (...) Tak jsem řekla, že jsem prostě rodinná přítelkyně, žiju s nima a pomáhám, protože otec není nablízku. A na oplátku jsem se zeptala, jestli to vadí? Kluk je najedenej, čistej, dobře se učí, tak v čem je problém? No samozřejmě, že řekli, že v ničem, že je všechno úplně v pořádku. Co taky jinýho proboha mohli říct? Bylo nepředstavitelný, že by se někdo přímo zeptal, jestli jsme lesby. Nemožný! Týchle otázky jsem se teda fakt nikdy nebála. Kdo by se opovážil zeptat? A jak by se zeptal? (...) Poslali na nás sice sociálku, ale ti přišli párkrát, tak čtyřikrát, podívali se, jestli [syn] má vlastní pokoj, jestli máme v lednici dost jídla a zase odešli. Pak už nás nechali úplně být.“ (Jitka, nar. 1948)

Je evidentní, že přinejmenším pro některé lidi (zejména ženy) bylo možné vytvořit homoparentální rodinu a žít v jedné domácnosti i s malým dítětem, pokud ovšem sexuální podstata vztahu byla popřena, nebo alespoň nebyla explicitně pojmenována. Tato příhoda také ukazuje, že stát, formálně zde reprezentovaný školou a úřadem pro péči o dítě, neměl buď žádné reálné páky, nebo také žádný reálný zájem, tuto konkrétní rodinnou situaci měnit a zasahovat do ní. To je podstatné zjištění. Možná, že ředitelka chtěla dát Jitce a její partnerce vědět, že „škola ví“, a počkat na jejich reakci. Nevíme, zda ředitelka a sociální pracovnice věřily, že Jitka a její partnerka jsou skutečně „jen“ kamarádky, jež dohromady svedla těžká životní situace. Vědět to ale nepotřebujeme, neboť společenské a politické tabu kolem otevřené diskuse o homosexualitě zde pracovalo ve prospěch obou žen. Rozvod byl navíc běžný a spektrum porozvodových situací široké, takže co se zdálo být nejdůležitější (pro obě strany), bylo držení fasády (hetero)normality, i když obsah mohl být jiný. Neschopnost či strach z pojmenování měly jak negativní, tak pozitivní důsledky. V obecném kontextu vlády jedné strany a tváří v tvář potlačování jakékoliv různorodosti je ale možná produktivnější vnímat hlavně pozitivní rozměry tohoto ticha. Co není vyřčeno a pojmenováno, je daleko těžší zakázat či perzekvovat, což vytváří prostory pro subverzi. V Jitčině příběhu se nám tak naskýtá pohled na nečekané a překvapivé rodinné konstelace

či momenty vzdoru v období normalizace, jež přinášejí důkazy o lidské autonomii a individuální agentnosti z (nevyřčených) gay a lesbických pozic.

Závěr

I když tato stať nemohla z důvodů rozsahu představit ani jednu z nabízených dimenzí v adekvátní šíři, propojení institucionálního rámce sexuologického přístupu k homosexualitě a individuálních prožívání neheterosexuální identity v období normalizačního Československa přineslo několik nových a důležitých poznatků.

Za prvé se jedná o komplikovanou roli české sexuologie, již není možné jednoduše interpretovat jako úslužnou heteronormativní ruku státu. Česká sexuologie sice důsledně plnila roli „expertního hlasu“ a ve svých publikacích byla loajální k ideologickým požadavkům jednotné a heteronormativní identity, jež pomáhá udržovat stabilitu společenského řádu a vlády jedné strany. Na druhou stranu ale nebyla statická a její argumenty se vyvíjely emancipačním směrem. Je také doloženo, že v procesu dekriminalizace homosexuality stála proti Ministerstvu vnitra, minimálně někteří čeští sexuologové svým přístupem k homosexualitě aktivně překračovali hranice cenzury, a to jak ve svých publikacích, tak zejména svými osobními postoji, činy a terapeutickou činností. Vytvářeli tak podmínky a prostředí, jež byly důležité jak individuálně, tak pomohly formovat českou gay a lesbickou scénu a vybavit ji prvními informacemi a argumenty. Je také ale nesporné, že sexuologické postoje a argumenty byly založené na zakořeněných genderových stereotypech, jež kromě jiného privilegovaly mužskou sexualitu nad ženskou a gay pozice nad lesbickými, což mělo dalekosáhlé konstitutivní důsledky (právě díky svému mocenskému expertnímu hlasu) nejen pro vytváření individuálních neheterosexuálních identit a následného formování gay a lesbického hnutí po roce 1989, ale i celkového diskursu o genderu a sexualitě ve společnosti obecně.

A za druhé, využití orální historie nabídlo cennou sondu do životů neheterosexuálních lidí v období státního socialismu, o nichž toho stále víme velmi málo. Jejich výpovědi zpochybnily mýty o pasivní ženské sexualitě či homogenitě „homosexuálních jedinců“ a odhalily velkou míru autonomie a agentnosti, s nimiž neheterosexuální lidé žili své životy a identity. Všudypřítomnost heteronormativních imperativů a tlaků ukázala, jak zásadní je analýza sexualit (a té neheterosexuální zvláště) pro smysluplné zkoumání genderové kultury v komunistickém období. A naopak, hluboce zakořeněné genderové stereotypy obsažené jak v odborných textech české sexuologie, tak v biografických výpovědích, potvrdily, jak důležité je při zkoumání naší nedávné historie využití genderové analýzy.

Literatura

Bryant, D. 2009. „Queering the Antifascist State: Ravensbrück as a site of Lesbian Resistance.“ Pp. 76–89 in Philpotts, M, Rolle, S. (eds.). *Edinburgh German Yearbook*,

Volume 3: Contested Legacies: Constructions of Cultural Heritage in the GDR. Rochester, NY: Camden House.

Brzek, A., Pondělíčková-Mašlová, J. 1992. *Třetí pohlaví*. Praha: Scientia medica.

Chauncey, G. Jr. 1994. *Gay New York: Gender, Urban Culture, and the Making of the Gay Male World, 1890–1940*. New York: Basic Books.

Danielová, H., Zajoncová, D., Haragařová, J. (eds.). 2001. *Paměti romských žen: Kořeny I*. Brno: Muzeum romské kultury.

D'Emilio, J., Freedman, E. B. 1988. *Intimate Matters: A History of Sexuality in America*. New York: Harper and Row.

Duggan, L. 1994. „Queering the State.“ *Social Text*, Vol. 38: 1–14.

Essig, L. 1999. *Queer in Russia: a story of sex, self and the other*. Durham: Duke University Press. Fanel, J. 2000. *Gay historie*. Praha: Dauphin.

Foucault, M. 1999 (1976). *Vůle k vědění. Dějiny sexuality I*. Praha: Hermann & synové.

Frýdlová, P. 1998a. *Všechny naše včerejšky: Paměť žen*. Praha: Gender Studies.

Frýdlová, P. 1998b. *Všechny naše včerejšky II.: Paměť žen*. Praha: Gender Studies.

Frýdlová, P. 2006. *Ženská vydrží víc než člověk*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny a Gender Studies.

Frýdlová, P. (ed.). 2007. *Ženám patří půlka nebe*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny a Gender Studies.

Green, R., West, D. J. (eds.). 1997. *Sociolegal Control of Homosexuality: a multi-nation comparison*. New York: Plenum Press.

Hekma, G. 2007. „Foreword.“ Pp. 7–9 in Kuhar, R., Takács, J. (eds.). *Beyond the Pink Curtain: Everyday Life of LGBT People in Eastern Europe*. Ljubljana: Mirovni Inštitut.

Hromada, J. 2000. „Zakladatelé: Cesta za rovnoprávností českých gayů a lesbiček.“ [online]. Praha: Gay iniciativa. [cit. 14. 5. 2009]. Dostupné z: <<http://gay.iniciativa.cz/www/index.php?page=clanek&id=266>>.

Jörgens, F. 2007. „„East“ Berlin: Lesbian and Gay Narratives on Everyday Life, Social Acceptance, and Past and Present.“ Pp. 117–139 in Kuhar, R., Takács, J. (eds.). *Beyond the Pink Curtain: Everyday Life of LGBT People in Eastern Europe*. Ljubljana: Mirovni Inštitut.

Katz, J. 1995. *The Invention of Heterosexuality*. New York: Dutton Books.

Kenawi, S. 1995. *Frauengruppen in der DDR der 80er Jahre. Eine Dokumentation*. Berlin: GrauZone.

Kiczková, Z. et al. 2006. *Pamät žien. O skúsenosti sebaútvárania v biografických rozhovoroch*. Bratislava: Iris.

Klímová, B. 2006. *Replaced (Kat.)*. Brno: Autorská edice.

Košela, J. 1981. *Homosexualita a její trestnost*. Diplomová práce. Brno: Univerzita Jana Evangelisty Purkyně, Právnická fakulta.

Kramářová, J. et al. 2005. *(Ne)bolí: Vzpomínky Romů na válku a život po válce*. Praha: Člověk v tísni.

Kuhar, R., J. Takács (eds.). 2007. *Beyond the Pink Curtain: Everyday Life of LGBT People in Eastern Europe*. Ljubljana: Mirovni Inštitut.

- Lemke, J. 1991. *Gay voices from East Germany*. Bloomington: Indiana University Press.
- Mazierska, E. 2008. *Masculinities in Polish, Czech and Slovak Cinema: Black Peters and Men of Marble*. Oxford: Berghahn Books.
- Nedbálková, K. 2007. „The Changing Space of the Gay and Lesbian Community in the Czech Republic.“ Pp. 67–80 in Kuhar, R., Takács, J. (eds.). *Beyond the Pink Curtain: Everyday Life of LGBT People in Eastern Europe*. Ljubljana: Mirovni Inštitut.
- Otáhal, M., Vaněk, M. 1999. *Sto studentských revolucí*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Pisankaneva, M. 2005. „The Forbidden Fruit: Sexuality in Communist Bulgaria.“ *E-magazine LiterNet*, Vol. 68/7: 1–10.
- Procházka, I. 1997. „The Czech and Slovak Republics.“ Pp. 243–254 in West, D. J., Green, R. (eds.). *Sociolegal Control of Homosexuality: a multi-nation comparison*. New York: Plenum Press.
- Procházka, I., Janík, D., Hromada, J. 2003. *Společenská diskriminace lesbických žen, gay mužů a bisexuálů v ČR*. Praha: Gay iniciativa.
- Rupp, L. 2001. *Vytoužená minulost: Dějiny lásky a sexuality mezi osobami stejného pohlaví v Americe od příchodu Evropanů po současnost*. Praha: One Woman Press.
- Rychlíková, M. 2002. ... to jsou těžké vzpomínky (*Holocaust Romů*). DVD. Brno a Praha: Muzeum romské kultury a Asociace Film a sociologie.
- Řídký, J. 2012. „Neexistuje dobře přizpůsobený a šťastný homosexuál.“ Pozice homosexuality v českých populárně sexuologických příručkách 30.–90. let 20. století.“ In Himl, P., Seidl, J., Schindler, F. (eds.). „Miluji tvory svého pohlaví“: *Homosexualita v dějinách a společnosti českých zemí*. Praha: Argo. (stránky zatím nejsou k dispozici).
- Scott, J. W. 1991. „The Evidence of Experience.“ *Critical Inquiry* 17 (4): 773–797.
- Seidl, J. 2012. *Od žaláře k oltáři: homosexualita v českých zemích 1878–2006*. Praha: Academia.
- Selerowicz, A. 1984. *Rosa Liebe unter dem Roten Stern: zur Lage d. Lesben u. Schwulen in Osteuropa*. Hamburg: Frühlings Erwachen. (Publikováno pod pseudonymem Marek Jaworski).
- Snitow, A., Stansell, C., Thompson, S. (eds.). 1983. *Powers of Desire: The Politics of Sexuality*. New York: Monthly Review Press.
- Stárek, F. Č., Kostúr, J. 2011. *Baráky – souostroví svobody*. Praha: Pulchra.
- Strnadová, T. 2009. „Zemřela „matka brněnských gayů“, sexuálníčka Dagmar Bártová.“ [online]. Pp. 1–2 in *Mladá fronta Dnes*. Brno. [cit. 17. 4. 2009]. Dostupné z: <www.brnoidnes.cz>.
- Talondová, J. 1997. *Sociální postavení lesbických žen a alternativní modely v kontextu heterosexuální společnosti*. Praha: L-klub.
- Urbášek, P., Vaněk, M. 2005. *Vítězové? Poražení? Životopisná interview. Dissent a politické elity v období tzv. normalizace*. Praha: Prostor.
- Vaněk, M. 2009. *Obyčejní lidé*. Praha: Academia.
- Vaněk, M., Mücke, P., Pelikánová, H. 2007. *Naslouchat hlasům paměti: Teoretické a praktické aspekty orální historie*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i.
- Vittvarová, Z. 2011. *Osudová kaňka: Příběhy dcer politických vězňů Československa*. Praha: Pavel Mervart.
- Weiss, P. et al. 2010. *Sexuologie*. Praha: Grada.

Prameny

- Bártová, D. 1979. „Skupinová psychoterapie pacientů s poruchami psychosexuální identifikace.“ *Moravskoslezský referátový sborník*, roč. 11: 92–94.
- Bártová, D., Škoda, V. 1977. „Příspěvek k psychiatrickým aspektům homosexuality.“ *Časopis lékařů českých*, roč. 116, č. 33: 1029–1030.
- Bouchal, M., Bártová, D. 1964. „The attitude of homosexuals after the change in the Criminal Code.“ *Activitas nervosa superior*, Vol. 6, No. 1: 100–101.
- Brzek, A. 1979. „Muž nebo žena?“ *Zdraví*, roč. 27, č. 2: 18.
- Brzek, A. 1981. „Manželství a homosexualita.“ *Zdraví*, roč. 29, č. 7: 18.
- Brzek, A. 1986. „Láska k témuž pohlaví.“ *Zdraví*, roč. 34, č. 5: 19.
- Brzek, A. 1987. „Ještě o homosexualitě.“ *Zdraví*, roč. 35, č. 8: 19.
- Brzek, A., Hubálek, S. 1988. „Homosexuals in Eastern Europe: mental health and psychotherapy issues.“ *Journal of Homosexuality*, Vol. 15, No. 1–2: 153–162.
- Čížková-Pišarovicová, J. 1976. „Několik poznámek k homosexualitě u dorostu.“ *Praktický lékař*, roč. 56, č. 7: 260–262.
- Freund, K. 1962. *Homosexualita u muže*. Praha: Avicenum.
- Freund, K., Pinkava, V. 1961. „Homosexuality in man and its association with parental relationships.“ *Review of Czechoslovak medicine*, Vol. 7, No. 1: 32–40.
- Freund, K., Srnc, J. 1953. „K otázce mužské homosexuality.“ *Sborník lékařský*, roč. 55: 125–164.
- Günther, E. 1986. „Homosexualita a společnost.“ *Zdraví*, roč. 34, č. 12: 19.
- Hubálek, S. 1987. „Výskyt různých forem sexuálních kontaktů u homosexuálních mužů.“ *Časopis lékařů českých*, roč. 126, č. 31: 979–980.
- Hubálek, S. 1988. „Skupinová psychoterapie homosexuálních pacientů.“ *Praktický lékař*, roč. 68, č. 5: 187–188.
- Hynie, J. 1940. *Úvod do lékařské sexuologie*. Praha: Josef Svoboda.
- Hynie, J. 1967. *Lékařská sexuologie*. Praha: Universita Karlova.
- Hynie, J. 1969. „Principy sexuálního chování a sexuální morálky.“ *Časopis lékařů českých*, roč. 108, č. 19: 553–556.
- Hynie, J. 1970. *Sexuologie pro každého*. Bratislava: Osveta.
- Hynie, J. 1974. *Základy sexuologie*. Praha: Universita Karlova.
- Janula, J. 1984. „Sociologický a venerologický průzkum podílu homosexuálně založených jedinců na šíření pohlavních nemocí.“ *Československá dermatologie*, roč. 59, č. 3: 168–177.

- Nedoma, K. 1953. „Nový trestní zákon a trestné činy lidí s odchýlnými sexuálními tendencemi.“ *Praktický lékař*, roč. 33: 316–319.
- Nedoma, K. 1962. „Homosexuální prostituce u mladistvých.“ *Československý psychiatr*, roč. 58, č. 5: 312–314.
- Pondělíček, I., Pondělíčková-Mašlová, J. 1971. *Lidská sexualita jako projev přirozenosti a kultury*. Praha: Avicenum.
- Procházka, I. 1987. „Hovoříme o zdravém manželství.“ (Série deseti samostatných článků). *Svobodné slovo*, srpen–červenec. (Část VIII: Žijí mezi námi, 9. srpna: 4).
- Správná dívka. 1972–1973. Zábavní pořad ČST.
- Zemek, P. 1973. „Žijí mezi námi.“ *Mladý svět*, roč. 15, č. 4: 20.
- Zvěřina, J. 1981. „Homosexuální chování v dětství a dospělosti.“ *Zdraví*, roč. 29, č. 9: 18.
- Zvěřina, J. 1982. „Sexuální deviace: kvalitativní odchylka struktury sexuální motivace.“ *Československý psychiatr*, roč. 78, č. 5: 303–307.
- Zvěřina, J. 1988. „Fakta a emoce v sexuální výchově.“ *Praktický lékař*, roč. 68, č. 6: 216–218.

Poznámky

1 V této stati se objevují různé termíny vztahující se k sexuálním identitám: *neheterosexuální*, *homosexuální*, *našinec*, *naš člověk*, *gay*, *lesba* a *lesbický*, *teplý*. Tato různorodost je záměrná, neboť použitá terminologie je striktně kontextuální. Lékařský diskurs v průběhu komunistického období používal zásadně termín *homosexualita* a *homosexuální*. Termíny *gay* a *lesba*, potažmo *lesbický*, se objevily až po roce 1989. V citovaných pasážích z biografických vyprávění a v jejich následných interpretacích se text drží terminologie použité samotnými narátory a narátorkami, a to i v případě, že vypravěči a vypravěčky zpětně použili termíny, které v daném období ještě nebyly používány (jako např. právě termíny *lesba* či *gay*). Vzhledem k absenci *gay* a *lesbické* terminologie

a možnosti jasné terminologické sebeidentifikace v období státního socialismu stať používá v kontextech, kde hovoří o identitách, jež se vymykaly heteronormativním tlakům, široký pojem *neheterosexuální*. Termín *queer* se v biografických vyprávěních neobjevil. Vzhledem k jeho absenci i v odborné literatuře mapovaného období s ním text nepracuje.

2 Tato část projektu, genderová analýza české sexuologie v období 1947–1989, svým rozsahem zdaleka přesahuje prostor vymezený této stati. Kompletní analýza obsahuje přes 100 sexuologických textů, jež v tomto období o homosexualitě, transsexualitě, intersexualitě a bisexualitě v lékařské literatuře vyšly. Vychází proto samostatně a v tomto článku se objevují pouze základní obrysy fungování české sexuologie v kontextu homosexuality.

3 Termín „lesba“ Eva užila naprosto spontánně a sama od sebe. Z dalšího vyprávění nicméně vyplynulo, že tento pojem před rokem 1989 nepoužívala a její zpětná lesbická identifikace je součástí procesu retroaktivního a dlouhodobého procesu vyjednávání a vyrovnávání se s vlastní sexuální identitou v posledních 20 letech.

4 Josef sám použil slovo *gay*, i když je z kontextu rozhovoru jasné, že se jedná o retroaktivní terminologii.

© Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., Praha 2012

Věra Sokolová, Ph.D., přednáší na katedře genderových studií FHS UK v Praze. Vystudovala historii a antropologii na University of Washington v Seattlu. Ve své výzkumné a pedagogické práci se specializuje na dějiny sexuality, *gay* a *lesbická studia*, politiku sexuálních identit a *gender* a *etnicitu*. Je autorkou knihy *Cultural Politics of Ethnicity: Discourses on Roma in Communist Czechoslovakia* (Verlag 2008), pravidelně publikuje v českém i zahraničním odborném tisku. Korepondenci zasílejte na adresu: VeraSokolova@email.cz.